

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Табиий фанлар факультети

Экология ва география кафедраси

Р Е Ф Е Р А Т

Мавзу: Сирдарё вилоятида жой номларининг топонимикаси

**Бажарувчи: 33-13 гуруҳ талабаси Эргашев Азиз
Қабул қилувчи: Каршибаева Л**

Гулистон-2016

Сирдарё вилоятида жой номларининг топонимикаси

Сирдарё вилояти Сирдарёнинг ўрта оқими чап қирғоғини эгаллаган. Вилоят худуди географик жаҳатдан жанубдан шимоли-ғарбга томон пасайиб борадиган текисликдир. Унинг катта қисмини Мирзачўл эгаллаб, шарқда Сирдарё дарёси билан чегараланади. Тоғ, тоғолди, пасттекислик ва чўл зоналарининг қўшилиб кетиши вилоят худудининг ўзига хослигини ташкил этади. Айнан бу ҳолат бу ерда деҳқончилик, чорвачилик ва тоғ-кон хунармандчилигини ўз ичига олган иктисодиётнинг шаклланиши ва ривожланишини таъминлаган. Шунингдек, вилоятнинг эгаллаган қулай географик ўрни сабабли, бу ерда қадимдан савдо-сотиқ тараққий этган.

Сирдарё тарихи халқимиз тарихининг узвий бир қисми сифатида шонли ва қадимийдир. Зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто»да Сирдарё «Дану» деб, қадимги юнон тарихчилари асарларида эса Яхартес-Яксарт деб аталган. Юртимизга араблар кириб келганидан сўнг бу дарё солномаларда «Сайхун» деб юритилади. Ўзининг эгаллаган ўрнига кўра вилоят Сўғдни Чоч билан, Сўғдни Фарғона орқали Хитой билан боғлайдики, муҳим жойда жойлашганлиги сабабли ҳам бу ерда қадимдан аҳоли яшаб келган. Бу йўлларда жойлашган аҳоли манзилгоҳлари савдо-сотиқ ва ўтиб келаётган карвонларни таъминлаш каби ишлар шарофатидан гуллаб-яшнаган эди.

Сирдарё — вилоят ва туман номи. Бу ном худди шу худуддан оқиб ўтаётган дарё номидан олинган. Қадимги юнон тарихчиларининг асарларида Яхартес (Яксарт), баъзан Танаис, зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»да Дану, Яоша. X асрда ёзилган «Худуд ал-олам» қўлёзмасида Ҳашарт, руник туркий ёзувларда Енчўғуз, Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асарида ва Ҳамдаллоҳ Казвинийнинг «Нузҳат ал-кулуб» (Қалблар хузури, 1339 йилда ёзилган) асарида Гулзарриюн, араблар келганидан сўнг кўпгина солномаларда Сайхун, араб географи Ибн Ҳордаббеҳ асарларида (IX) аср Хишарт ва Қанқар, Беруний асарларида Хасарт шаклида тилга олинган.

Шуни айтиш керакки, Яхартес ва Яксарт ҳам, Хаҳарт ва Енчўғўз ҳам «Марварид» (инжу) дарёси деган маънони англатган.

Хўш, дарёнинг ҳозирги номи — «Сирдарё» қачон пайдо бўлган? Рим тарихчиси Плиний (1 аср) дарёни скифлар Силс дейдилар, деб ёзган. Баъзи олимлар (В.В.Бартольд, С.Г.Кляшторний, Х.Ҳасанов) Силис — «Сир» сўзининг ўзгинаси деб биладилар ва уни дарё атрофида яшаган сар (силис — сир) деган қабила номи билан боғлаш тўғрироқдир, деб ҳисоблайдилар. Демак, Сирдарё қадим замондаёқ ўрта ва юқори оқимларида Яксарт, қуйи оқимида Силис (Сир) деб аталган.¹

XIII-XIV асрларда Сирдарё этагидаги Жанд шаҳри яқинида Жўжихоннинг ўғиллари ва набираларининг ўрдаси Сир-ўрда деб аталган. Бу фактлар дарёнинг қадимий номларидан бири, икки минг йил давомида халқ оғзида сақланибгина қолмасдан, кўчманчи ўзбек қабилалари

¹ Бектурдиев Ш. Топонимика. Маъруза матнлари. Гулистон, 2000.

Мовароуннахрни босиб олгач, аста-секин дарёнинг асосий номи Сирдарё бўлиб қолганини кўрсатади.

«Сирдарё» сўзининг маъноси нима? Дарё номи "Сир", яъни "ранг, бўёқ", "сарик дарё" (лойқа сувли дарё), "сероб" (серсув), "сирли дарё" деган маънони билдиради, деювчиларнинг фикрлари нотўғри эканлигини Х.Ҳасанов айтиб ўтган эди. Бу азим дарё шу атрофларда яшаган сак (силис, сир) деган қабила номи билан аталган дейиш тўғридир.² Бу ном 1963 йилда Сирдарё вилоятига берилди.

Боёвут — Сирдарё вилоятидаги туман ва қишлоқнинг номи. Боёвут қадимги мўғул қабилаларидан бири. Шунингдек, Боёвут 92 бовли ўзбек қабилаларидан бири сифатида, чунончи, XVI асрдаёқ фарғоналик Мулла Сайфиддин Ахсикандийнинг "Мажму ат-таворих" асарида қайд қилинган. Боёвут мўғул тилида "бойлар" демакдир (алповут — алплар, баҳодирлар). Р.Г.Кузеев Боёвут қабиласининг бир қанча туркий халқлари таркибидаги бой, бойдор, бойлар, боёт каби этнонимлар билан генетик жиҳатдан бир эканлигини исбот қилди.

Ховос — Сирдарё вилоятидаги туман ва қишлоқ номи. Бу қадимий қишлоқ номи дастлаб Истахрий, Ибн Ҳавкал, Мукаддасий асарларида тилга олинади. Илмий этимологияси аниқ эмас, лекин халқ тилида ҳозирги Ховос шаҳарчасига нисбатан қуйидагича изоҳланади. Европа усулида, темир йўлларининг кесилиш бўғинида жойлашган, дастлабки шаҳарча кўринишида бўлгани учун ҳам атроф қишлоқдагилар бу ерни томоша қилишни ҳавас қилганлар. Шунинг учун ҳам Ҳавас, кейинчалик эса Ховос бўлиб айтилган, дейилади.

Яна бошқа маълумотларда қадимда бу ерда мавжуд бўлган карвонсаройда бир бой киши бўлиб, унинг Ҳавас исмли гўзал қизи бўлган. Шу қизнинг номига жой номи Ҳавас деб аталиб, кейинчалик талаффузда Ховос бўлиб кетган, дейилган.

Туман номига келсак, яна бошқа маълумотларда Форс лашкарбошиси Қаҳқаҳ қизининг исми Хавасдир. У ерлик жасур йигитни севиб қолади, уруш тўхтади. Хавас ободончилик ишларига раҳнамо, маҳаллий халққа меҳрибон бўлганлиги туфайли ушбу туман Хавас — Ховос номини олади.

Мирзачўл — номининг келиб чиқиши 1900 йилга бориб тақалади. Тошкентлик бир бой 1900 йилда чўлга сув чиқариб экин эккан. Унинг исми Мирза бўлиб, у мардикорларни олиб келиб, ишлатган. Экинлар яхши бўлгани учун бой мардикорларга яхши ҳақ тўлабди. Буни эшитган одамлар ҳар томондан кўчиб кела бошлабдилар. Одамлар кўчиб келаётган кишиларга «қаерга кетаяпсизлар?» дейишса, «Мирзанинг чўлига кетяпмиз», деб жавоб беришар экан. Унинг эккан қовун-тарвузлари шаҳар бозорларида яхши сотилар экан. «Бу маҳсулотлар қаердан келтирилган?» десалар, сотувчилар «Мирзанинг чўлидан», яъни Мирзачўлдан деб айтишар экан. Шундан сўнг бу ерга Мирзачўл номи берилган экан. Яна бошқа маълумотларга кўра чўлда биринчи ўзлаштириш бошланганида ерлар ҳайдалиб, ўзлаштириладиган

² Қораев С. Географик номлар маъноси. Т. Ўзбекистон, 1978. 112 бет

ерларга марза тортилган экан (марза — тупроқ уюмидан тортилган чегара). Халқ шу ерларни марза тортилган ер деб аталган. Кейинчалик бу ерлар «Марзачўл», талаффузда бузилиб «Мирзачўл» бўлган, дейилади.

Сабот (Савот) — Ховос туманидаги қишлоқ. Ҳозир Янгиобод туманига қарайди. Бу қишлоқ тарихий жой бўлиб, катта савдо йўли устида жойлашган. Бу ном араб географи Ибн Ҳавкал, Истахрийн ва Мақдисий асарларида тилга олинадилар. Сабот — арабча ном бўлиб, «ём», «бекат», «карвонсарой» демакдир.

Сирдарё вилояти маркази бўлган бугунги кундаги ўз чиройини кўрсатиб ривожланиши сари илдам бораётган Гулистон шаҳри, яъни Гулистон номининг келиб чиқиши ҳақида тўхталиб ўтамиз. Гулистон шаҳри XVI асрдан эътиборан Аччиққўл номи билан маълум.¹

Гулистон — Сирдарё вилояти маркази ва туман номи. Мирзачўл ерлари гулистонга айлантирилади, деган мақсадда халқимиз ҳалол ва тинимсиз меҳнатлари эвазига чўлда каналлар қазиб, сув чиқариб, тақир ерларни боғу-бўстонга айлантиришди, ўнлаб қишлоқ ва шаҳарчалар бунёд этишди. Мирзачўлнинг маркази саналган ва аввал Мирзачўл станцияси деб юритилган жойга, яъни 1959 йили собиқ Мирзачўл шаҳрига Гулистон номи берилди.²

Шўрўзак — Сайхунобод туманидаги қишлоқ ва ариқ номи. Ўзак сўзидан таркиб топган. Хусусан сув жой номлари ўрнида ўзак, ўкўзак (дарёча) сўзининг ўзгаришидан пайдо бўлган.

Сардоба — Сирдарё вилояти Оқ Олтин тумани маркази бўлиб, Самарқанд вилояти Пахтачи туманида ҳам Сардоба қишлоғи бор. «Сардоба»-тожикча сард-совуқ, об-сув сўзларидан ҳамда от ясовчи -а қўшимчасидан таркиб топган бўлиб, «муздек сув сақланадиган жой» деган маънони билдиради. «Сардоба» асли сув иншооти номи. Оқар суви бўлмаган жойларда усти гумбазсимон қилиб ёпилган, таги ва деворлари тош, ғиштдан терилган, сув кирадиган тешиги, устида мўриси ва сувидан фойдаланиш учун одам кириб чиқадиган махсус жойи бўлган қадимий сув ҳавзаси Сардоба деб юритилган.

Қамаристон — Сирдарё шаҳридаги яшаш шаҳарчаси. Тарихдан беҳабар бўлганлар уни қомар, яъни қивинлар макони дейди. Аслида эса бу ерда бўлган кўл суви сатҳидан ой қамар акс этиб тургани учун бу шаҳарча Қамаристон деб аталади.

Бахт шаҳри 1913 йилда Ўрта Осиё темир йўли устида дастлаб бекат, сўнгра Велико-Алексеевск номи аҳоли кўрғони сифатида шаклланди. 1961 йил 11 октябрдан бошлаб Бахт номи билан маълумдир. 1995 йилда 22 декабрда шаҳар мақомига лойиқ деб топилди.¹

¹ Грицина А.А. Археологические памятники Сырдарьинской облсти. Т. Фан, 1992., С.5.

² Ўроқли Ғ.Н. Гулистон гуллар ўлкаси. Гулистон: Зиё, 1995. 22 б.

¹ Мухаммад П.Д. Сирдарё кеча ва бугун. Гулистон, 2002. 54 бет

Янгиер шаҳри тарихи 1957 йил 15 мартдан бошланган. Янгиер чўлқуварлар шаҳри сифатида ном таратган.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, шўро тузумидан қолган эски номлар ўрнига янги мазмунли жой номларига алмаштирилди. Бу ҳам мустақилликнинг меvasи, ўзимизга хос, ўзимизга мос, яшаб турган жойимизнинг номини танлаш имконини яратганлигининг яққол мисолидир.